

Mohammad Ali Amir-Moezzi's influence by Henry Corbin based on A Comparative Study of the Book “En Islam iranien (In Iranian Islam)” and the Book “The Divine Guide in Early Shi’ism”

Sayyed Kamal Keshiknevis Razavi ¹

Assistant Professor, Department of History and Civilization of Islamic Nations, Shahid Madani University of Azerbaijan, Tabriz, Iran keshiknevisrazavi.sayyedkamal@azaruniv.ac.ir

Abstract

The present study aims to conduct a comparative examination of the approaches of two of the most prominent figures in French-language Shi'i studies, namely Henry Corbin (1903–1978 CE) and Mohammad Ali Amir-Moezzi (b. 1955). The central problem of this research is to determine what influence Corbin's philosophical-phenomenological approach to the study of Shi'ism has exerted on Amir-Moezzi's perspective and methodology in reexamining the nature of early Shi'ism, and to what extent traces of Corbin's thought can be detected in Amir-Moezzi's works. The research hypothesis posits that Amir-Moezzi, while consciously drawing upon Corbin's intellectual and methodological foundations—particularly with respect to the valorization of esoteric texts and the hermeneutic layers of Shi'i teachings—ultimately transcends Corbin's transtemporal framework through the application of critical historiographical tools and comparative study of primary sources, thereby offering a distinct portrayal of the intellectual and doctrinal developments of Shi'ism during the first three Islamic centuries.

Cite this article: Keshiknevis Razavi, Sayyed Kamal M.M. (2025). Mohammad Ali Amir-Moezzi's influence by Henry Corbin based on A Comparative Study of the Book “En Islam iranien (In Iranian Islam)” and the Book “The Divine Guide in Early Shi’ism”. *History of Islam*, 27(2), p. 75-102. <https://doi.org/10.22081/hiq.2024.68341.2372>

Received: 2026/4/18

Revised: 2026/6/10

Accepted: 2026/8/20

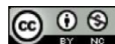
Available online: 2026/9/21

Type of article: Research Article

Publisher: Baqir al-Olum University

[https://hiq@bou.ac.ir](mailto:hiq@bou.ac.ir)

©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

The necessity of this research is twofold, given that few studies to date have systematically and comprehensively compared the shared and divergent components of these two thinkers. Most studies have either been devoted separately to the exposition and critique of one of them, or, where comparison has been attempted, have focused on only limited aspects.

Furthermore, particular attention to Amir-Moezzi's "conscious and deliberate transition" from Corbin's purely philosophical and phenomenological approach toward historical-critical methods constitutes a turning point in the evolutionary trajectory of the Paris academic tradition—a development that has received insufficient analytical scrutiny in previous scholarship.

The method of the present research is descriptive-analytical and based on comparative analysis. Within this framework, Corbin's key positions—particularly in his seminal work *En Islam iranien: Aspects spirituels et philosophiques* (In Iranian Islam: Spiritual and Philosophical Aspects)—have been extracted and formulated, and subsequently assessed and compared with Amir-Moezzi's views in such major works as *The Spirituality of Shi'i Islam: Beliefs and Practices* and *The Divine Guide in Early Shi'ism: The Sources of Esotericism in Islam*.

The points of convergence and divergence resulting from this comparison have been classified and analyzed under five thematic axes: (1) the application of shared terminology and its semantic import; (2) commonalities in Christology and Imamology; (3) examination of the historical origins of Shi'ism; (4) avoidance of reducing Shi'ism to a political issue; and (5) attention to the esoteric and supra-rational dimensions of Shi'i beliefs. The primary sources of this research comprise the published written works of both thinkers in French, as well as the available Persian translations of Amir-Moezzi's works.

The structure of the article, following the introduction and exposition of the research context, provides brief academic biographies of Henry Corbin and Mohammad Ali Amir-Moezzi in order to illuminate the intellectual and scholarly background of both thinkers. Subsequently, the five comparative axes mentioned above are examined in detail, and finally, the research findings are presented in the concluding section.

Among the principal achievements of this research is the provision of a more precise portrayal of the methodological transformation in French-language Shi'i studies. The findings indicate that Amir-Moezzi, despite his emphasis on employing historical methods in the study of early Shi'ism—which constitutes one of the distinguishing features of his approach as compared to Corbin—has reflected a broad resonance of Corbin's positions in his work. This includes the use of shared terminology such as "the esoteric guide" and "the religion of Ali", an emphasis on the commonalities between Christianity and Shi'i

Islam from the perspective of the nexus between Christology and Imamology, attention to primary texts for the reconstruction of the formative stages of Shi'ism, avoidance of the politicization of Shi'i beliefs, and attention to the esoteric and supra-rational dimensions of Shi'i teachings.

In sum, this research demonstrates that Amir-Moezzi, while preserving the spirit of phenomenology in understanding "meaning," has enlisted the instrument of "history" to arrive at a more documented and more problematized account of early Shi'i identity, and in so doing, may be regarded as representing a methodological shift from pure phenomenology to critical historiography within the tradition of French-language Shi'i studies.

Keywords: Henry Corbin, Mohammad Ali Amirmoezi, Orientalism, Shia studies in France, Shia Islam, Iranian Islam

نأثر محمد على أمير معزى بهنرى كوربان فى ضوء دراسة مقارنة بين كتاب اسلام ايرانى وكتاب راهنماى ربانى در تشيع نخستين

سيد كمال كشيك نويس رضوى^۱

۱. أستاذ مساعد فى تاريخ الأمم الإسلامية وحضارتها، جامعة الشهيد مدنى بأذربيجان، تبريز، إيران

keshiknevisrazavi.sayyedkamal@azaruniv.ac.ir

الملخص

تهدف هذه الورقة البحثية إلى إجراء دراسة مقارنة لمنهج اثنين من أبرز الباحثين الناطقين بالفرنسية فى الدراسات الشيعية، وهما هنرى كوربان (١٩٠٣-١٩٧٨ م)، ومحمد على أمير معزى (مواليد ١٣٣٤ هـ.ش). وتتمثل إشكالية البحث الرئيسة فى الكشف عن مدى تأثير منهج كوربان الفلسفى-الفيينومينولوجى فى رؤية أمير معزى ومنهجيته فى سياق استجلاء ماهية التشيع الأول، وعن مدى انعكاس أفكار كوربان فى مؤلفات أمير معزى. تنطلق فرضية الدراسة من أن أمير معزى، فضلا عن استفادته الواعية من الأسس الفكرية والمنهجية التى أرساها كوربان، ولا سيما فى الاهتمام بالنصوص الباطنية والطبقات التأويلية للمعارف الشيعية، قد تجاوز، فى نهاية المطاف، الإطار فوق الزمانى لكوربان، من خلال توظيف أدوات التاريخ النقدى والدراسة المقارنة للنصوص المبكرة، وقدم صورة متميزة عن التحولات الفكرية والعقدية التى شهدتها التشيع خلال القرون الثلاثة الأولى.

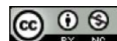
تأتى أهمية هذا البحث من أن الدراسات السابقة قد أولت اهتماما محدودا للمقارنة النسقية والشاملة بين المكونات المشتركة والمختلفة لدى هذين المفكرين. فقد انصرفت معظم الدراسات إلى عرض

استناداً إلى هذه المقالة: كشيك نويس رضوى، سيد كمال (١٤٠٥). تأثر محمد على أمير معزى بهنرى كوربان فى ضوء دراسة مقارنة بين كتاب اسلام ايرانى وكتاب راهنماى ربانى در تشيع نخستين. تاريخ الإسلام، ٢٧ (٢)، ص ١٠٢-٧٥.

<https://doi.org/10.22081/hiq.2024.68341.2372>

https://hiq@bou.ac.ir

الناشر: جامعة باقر العلوم

نوع المقالة: بحثية

آراء أحدهما ونقدها بصورة منفردة، أو ركزت، في حال المقارنة بينهما، على جوانب محدودة فحسب. كما أنَّ الاهتمام البالغ بالانتقال الواعي والطوعي لأمير معزى من منهج كوربان الفلسفي والفينومينولوجي المحض إلى المناهج التاريخية. النقدية، يمثل نقطة تحول مهمة في المسار التطوري للتقليد الأكاديمي الباريسي، لم تحظْ بالقدر الكافي من الدراسة.

وقد اتبعت الدراسة المنهج الوصفي. التحليلي القائم على المقارنة. وفي هذا السياق، استخلصت آراء كوربان الرئيسة الواردة في كتابه المرجعي الإسلام الإيراني: الوجوه الروحية والفلسفية، وتصنيفها، ثم جرت موازنتها ومقارنتها بآراء أمير معزى في عدد من مؤلفاته البارزة، من قبيل: تشيع: ريشه ها و باورهای عرفانی (= التشيع: الجذور والمعتقدات الصوفية) وراهنمای ربّانی در تشيع نخستين (= المرشد الإلهي في التشيع الأول). وصنّفت وجوه الاتفاق والافتراق الناجمة عن هذه المقارنة، وحُلّت ضمن خمسة محاور موضوعية، هي: توظيف المصطلحات المشتركة ودلالاتها، ووجوه الاشتراك بين الكرستولوجيا وعلم الإمامة، ودراسة الجذور التاريخية للتشيع، وتجنّب اختزال التشيع في مسألة سياسية، والاهتمام بالأبعاد الباطنية وفوق العقلية في المعتقدات الشيعية. وتنطوي المصادر الرئيسة للبحث على المؤلفات المكتوبة والمنشورة لكلا المفكرين باللغة الفرنسية، فضلاً عن الترجمات الفارسية المتاحة لمؤلفات أمير معزى.

ويتناول هيكل المقال، بعد المقدمة وبيان خلفية البحث، سيرة علمية موجزة لهنري كوربان ومحمد علي أمير معزى، بغية إيضاح الخلفية الفكرية والبحثية لكلٍ منهما، ثم يعالج بالتفصيل المحاور المقارنة الخمسة المذكورة آنفاً، ثم يقدم النتائج في القسم الختامي.

ومن أبرز نتائج هذه الدراسة، تقديم صورة أكثر دقة عن التحول المنهجي في الدراسات الشيعية الناطقة بالفرنسية. وتُظهر النتائج أنَّ أمير معزى، على الرغم من تأكيده على استخدام المناهج التاريخية في دراسة التشيع الأول، كأحد أبرز الفوارق بين منهجه ومنهج كوربان، قد عكس في مؤلفه أصداً واسعة لآراء هذا الأخير، ومن ذلك استخدام المصطلحات المشتركة، مثل: المرشد الباطني، ودين علي، والتأكيد على وجوه التشابه بين المسيحية والإسلام الشيعي من منظور الصلة بين الكرستولوجيا وعلم الإمامة، والاهتمام بالنصوص المبكرة لإعادة بناء المراحل الأولى من نشأة التشيع، وتجنّب تسييس المعتقدات الشيعية، فضلاً عن الاهتمام بالأبعاد الباطنية وفوق العقلية في المعارف الشيعية.

وقصارى القول، تبين هذه الدراسة أنّ أمير معزى، مع احتفاظه بروح الفينومينولوجيا فى فهم المعنى، قد سخر أداة التاريخ للوصول إلى سردية أكثر توثيقاً وإشكالية لهوية التشيع الأول؛ ومن ثم، يمكن اعتباره ممثلاً لتحول منهجى من الفينومينولوجيا المحضة إلى التاريخ النقدى فى تقليد الدراسات الشيعية الناطقة بالفرنسية.

الكلمات المفتاحية: هنرى كوربان، محمد على أمير معزى، الاستشراق، الدراسات الشيعية فى فرنسا، الإسلام الشيعى، الإسلام الإيرانى

اثربرداری محمدعلی امیرمعزی از هانری کربن بر پایه بررسی تطبیقی کتاب «اسلام ایرانی» و کتاب «راهنمای ربانی در تشیع نخستین»

سید کمال کشیک نویسنده رضوی^۱

۱. استادیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران

keshiknevisrazavi.sayyedkamel@azaruniv.ac.ir

چکیده

هانری کربن (۱۹۷۸م) یکی از برجسته‌ترین پژوهشگران غربی در عرصه سنت‌های فلسفی اسلامی-ایرانی بود که بر مسیر مطالعات شیعی در فرانسه تأثیر فراوانی گذاشت. محمدعلی امیرمعزی، شیعه‌پژوه شناخته‌شده معاصر، را می‌توان یکی از برجسته‌ترین پروردگان مکتب او دانست. کتاب اسلام ایرانی در ۱۹۷۱م به قلم هانری کربن و کتاب راهنمای ربانی در تشیع نخستین در ۱۹۹۱م به قلم امیرمعزی منتشر شده است. پرسش اصلی پژوهش حاضر آن است که رویکرد و نگاه هانری کربن چه تأثیری بر تلقی امیرمعزی از ماهیت تشیع نخستین داشته است؟ برای پاسخ به این پرسش، مطالعه تطبیقی این دو اثر ضروری به نظر می‌رسد.

استناد به این مقاله: کشیک نویسنده رضوی، سید کمال (۱۴۰۵). اثربرداری محمدعلی امیرمعزی از هانری کربن بر پایه بررسی تطبیقی کتاب «اسلام ایرانی» و کتاب «راهنمای ربانی در تشیع نخستین». تاریخ اسلام، ۲۷(۲)، ص ۱۰۲-۷۵.

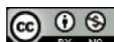
<https://doi.org/10.22081/hiq.2024.68341.2372>

<https://hiq@bou.ac.ir>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۱/۲۹؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۵/۳/۲۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۵/۲۹؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۶/۳۰

نوع مقاله: پژوهشی
ناشر: دانشگاه باقرالعلوم (ع)

۱۴۰۴/ © نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند

یافته‌های این بررسی تطبیقی نشان می‌دهد که اگرچه امیرمعزی بر روش‌های تاریخی تأکید دارد و این مسئله از مهم‌ترین وجوه تمایز او با هانری کربن به شمار می‌آید، دیدگاه‌ها و آرای هانری کربن ردپای آشکار در کتاب آقای امیرمعزی بر جای گذاشته است. از جمله این موارد می‌توان به کاربرد اصطلاحات و مفاهیم مشترک، تأکید بر وجوه اشتراکات مسیحیت و اسلام شیعی، توجه به ریشه‌های تاریخی تشیع و پرهیز از تقلیل آن به مسئله‌ای صرفاً سیاسی اشاره کرد.

کلیدواژه‌ها: هانری کربن، محمدعلی امیرمعزی، شرق‌شناسی، شیعه‌شناسی در فرانسه، اسلام شیعی، اسلام ایرانی.

مقدمه

مطالعات اسلامی معاصر، به ویژه در حوزه تشیع پژوهی، طی سده اخیر شاهد ظهور دو جریان فکری متمایز و تأثیرگذار بوده است. نخست، رویکردی فلسفی - پدیدارشناختی که ریشه در اندیشه های هانری کربن (۱۹۰۳-۱۹۷۸ م) دارد و با تأکید بر ابعاد باطنی، تأویلی و فرازمانی متون شیعی، به بازخوانی معنوی این میراث پرداخته است؛ و دوم، رویکردی تاریخی - انتقادی که با تمرکز بر واکاوی منابع نخستین و بازسازی سیر تطور تاریخی باورها و متون، در پی ارائه تصویری متفاوت از تشیع، به ویژه در سده های آغازین آن، برآمده است. محمدعلی امیرمعزی (زاده ۱۳۳۴)، به عنوان جانشین کرسی مطالعات شیعی در مدرسه مطالعات عالی کاربردی پاریس و از شاگردان برجسته کربن، در نقطه تلاقی این دو جریان فکری قرار دارد. پرسش بنیادین این پژوهش آن است که رویکرد پدیدارشناختی هانری کربن در مطالعه تشیع، چه تأثیری بر نگرش و روش شناسی امیرمعزی در بازشناسی ماهیت تشیع نخستین نهاده است؟ این پرسش از آن حیث اهمیت می یابد که امیرمعزی، با وجود تداوم سنت پدیدارشناسی و عنایت به ساحت های باطنی و معنوی در آثارش، در موارد متعددی از روش استاد خویش فاصله گرفته و با اتخاذ رویکردی تاریخی - انتقادی، مسیری متفاوت در شیعه پژوهی پیموده است.

فرضیه اصلی این تحقیق آن است که امیرمعزی، ضمن بهره مندی آگاهانه از شالوده های فکری و روش شناختی کربن، به ویژه در زمینه اهمیت بخشی به متون باطنی و لایه های تأویلی معارف شیعی، در نهایت با به کارگیری ابزارهای تاریخ نگاری انتقادی و مطالعه تطبیقی متون اولیه، از چارچوب فرازمانی کربن فراتر رفته و تصویری متمایز از تحولات فکری و اعتقادی تشیع در سه سده نخست هجری ارائه می دهد؛ به گونه ای که می توان او را نماینده چرخشی روش شناختی از پدیدارشناسی محض به تاریخ نگاری انتقادی در سنت شیعه پژوهی فرانسوی زبان قلمداد کرد.

قلمرو زمانی این پژوهش دو بازه متمایز را در بر می‌گیرد: دوره نخست به فعالیت‌های فکری کربن، از اوایل سده بیستم تا وفات وی در سال ۱۹۷۸ م، مربوط می‌شود و دوره دوم بر پژوهش‌های امیرمعزی، از اواخر سده بیستم تا زمان حاضر، تمرکز دارد. از منظر مکانی، پاریس و فرانسه، به عنوان کانون اصلی بالندگی اندیشه و نشر آثار هر دو متفکر، قلمرو محوری این تحقیق را تشکیل می‌دهد؛ اما با عنایت به موضوع پژوهش، دامنه جغرافیایی مطالعه به ایران و سرزمین‌های اسلامی در سده‌های نخستین نیز بسط می‌یابد تا زمینه تاریخی لازم برای تحلیل ریشه‌های تشیع فراهم آید.

پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر روش مقایسه تطبیقی، به واکاوی نسبت میان اندیشه‌های کربن و امیرمعزی می‌پردازد. رویکرد نخست، یعنی نگرش فلسفی - پدیدارشناختی، ریشه در تأثیرپذیری کربن از فلسفه هایدگر و کاربست هرمنوتیک در مطالعه حکمت و عرفان شیعی دارد؛ رویکرد دوم، یعنی روش تاریخی - انتقادی، که امیرمعزی در آثار متأخر خود بدان پایبند است، بر تحلیل زبان شناختی، نقد تاریخی منابع حدیثی و کلامی و بازشناسی گفتمان‌های رقیب در سده‌های نخستین استوار است. ترکیب این دو نگرش در چارچوب یک مطالعه تطبیقی، امکان فهم عمیق‌تری از پیوندهای روشی و گسست‌های معرفتی میان این دو جریان فکری را فراهم می‌آورد.

روش تحقیق به کاررفته در این مطالعه، تحلیل محتوای کیفی آثار مکتوب این دو اندیشمند است؛ بدین صورت که نخست آرای کلیدی کربن، به ویژه در کتاب مرجع اسلام ایرانی: وجوه معنوی و فلسفی، استخراج و صورت‌بندی شده و سپس با دیدگاه‌های امیرمعزی در آثار شاخصی همچون تشیع: ریشه‌ها و باورهای عرفانی و راهنمای ربانی در تشیع نخستین مورد سنجش و مقایسه قرار گرفته است.

با وجود آنکه تاکنون پژوهش‌های متعددی با رویکردها و روش‌شناسی‌های گوناگون در حوزه آرای شیعه‌پژوهانه هانری کربن و نقد و بررسی آرای محمدعلی امیرمعزی صورت

گرفته است، مرور نظام‌مند ادبیات پژوهشی در پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر، از جمله «پایگاه مجلات تخصصی نور»^۱، «پرتال جامع علوم انسانی»^۲، «پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی»^۳ و «پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج)»^۴، حاکی از آن است که پژوهشی که به‌طور مشخص به بررسی و تحلیل تأثیرپذیری محمدعلی امیرمعزی از هانری کربن و آثار وی در حوزه مطالعات شیعی پیرو دارد، تاکنون انجام نشده و خلأ چنین پژوهشی در ادبیات موضوع محسوس است.

۱. هانری کربن

هانری کربن^۵ (م. ۱۹۷۸م) از برجسته‌ترین شرق‌شناسانی است که سال‌های زیادی از زندگی خویش را در ایران سپری نمود و به پژوهش و تحقیق در زمینه ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی پرداخت و انجمن ایران‌شناسی فرانسه را در ایران پایه‌گذاری کرد. وی از اندیشمندان بزرگ غربی و اسلامی در زمینه شناخت عرفان و فلسفه اسلامی درس آموخت و پس از سال‌ها تلاش در فهم تفکر شیعی، آثار برجسته‌ای را در زمینه‌های عرفان، فلسفه و کلام شیعی به زبان فرانسوی ترجمه و تألیف کرد. دستاورد مطالعات و کوشش‌های کربن، گردآوری مجموعه‌ای از آثار عرفانی و فلسفی مفاخر ایران با عنوان گنجینه نوشته‌های ایرانی بود. تألیفات کربن درباره عرفان و فلسفه اسلامی، نشان‌دهنده دغدغه‌های فکری وی است. کربن با مطالعاتی دقیق و گسترده درباره فرهنگ و تمدن اسلامی قلم‌زده است. مطالعه آثار کربن گویای این است که وی در زمینه فرهنگ اسلامی آگاه بوده و کمتر محققى از خاورشناسان در جامعیت و عمق فکری به پای او می‌رسد. کربن خود را مستشرق به

1 . <https://www.noormags.ir/>

2 . <https://ensani.ir/>

3 . <https://sid.ir/>

4 . <https://irandoc.ac.ir/>

5 . Henry Corbin

معنای مصطلح نمی‌دانست؛ بلکه خود را فیلسوفی سیار می‌دانست که در پی گم‌شده‌ای به همه جا سر می‌زند و از همه کس می‌پرسد. نگاه وی به انسان از منظری فلسفی بود که همه شئون وی را، از زندگی مادی و معنوی و جنبه ظاهری و درونی، تا جهان غیب و شهود، در بر می‌گیرد.^۱

هانری کربن پیش از اینکه به ایران بیاید و به صورت جدی درباره تفکر ایرانی و شیعی پژوهش کند، با فیلسوفان و اندیشمندان بزرگ غرب آشنا بود و این آشنایی بر شناخت وی از شیعه تأثیرگذار بود.

آشنایی کربن با مارتین هایدگر (م. ۱۹۷۶ م)^۲، در زمینه متافیزیک، هرمنوتیک و تفسیر فلسفی از تاریخ، زمینه این بود که نخستین بار کتاب وجود و زمان هایدگر را به زبان فرانسوی ترجمه نماید و کسانی چون سارتر^۳ (م. ۱۹۸۰ م) از دریچه این ترجمه با هایدگر آشنا شوند. مسئله هرمنوتیک که کربن باتوجه به عرفان اسلامی آن را به «کشف‌المحجوب» ترجمه کرد، از مهم‌ترین رخدادهای فلسفی دوران کربن بود. او با آشنایی با بحث هرمنوتیک، بزرگ‌ترین جریان فکری - فلسفی زمان خود در جهان غرب، در شناخت و مواجهه با عرفان شیعی، به آن توجه کامل داشت. از این رو، باید گفت که کربن شیوه پدیدارشناسی هرمنوتیک را در بررسی عرفان و فلسفه شیعی از پدیدارشناسان غیرکلاسیک چون هایدگر آموخت.^۴ وی درباره قرابت میان هایدگر و تفکر اسلامی می‌گوید:

آنچه من در نزد هایدگر می‌جستم، آنچه در پرتو آثار هایدگر دریافتم، همان چیزی بود که در متافیزیک ایرانی - اسلامی می‌جستم و می‌یافتم.^۵

۱. کوربن، «نامه هانری کربن»، ۱۳۷۷، سیاست خارجی، ش ۴۷، ص ۵۴.

۲. Martin Heidegger

۳. Jean-Paul Sartre

۴. موسوی گیلانی، «دیدگاه پدیدارشناسانه هانری کربن به دکترین مهدویت»، ۱۳۸۵، انتظار، ش ۱۷، ص ۲۹.

۵. شایگان، هانری کربن و آفاق تفکر معنوی در اسلام ایرانی، ۱۳۷۱، ص ۶۶.

از دیگر استادان برجسته‌ای که در روش و منش پژوهشی کربن در فرانسه تأثیر گذاشت، لوئی ماسینیون (م. ۱۹۶۲م)^۱ بود. ماسینیون از جمله مستشرقانی به شمار می‌رود که درباره اسلام و عرفان اسلامی سال‌ها پژوهش نمود؛ به‌ویژه درباره حلاج (م. ۳۰۰ق) که بیان‌کننده علاقمندی‌های عرفانی وی است. این علاقه را نیز در شاگرد خویش، هانری کربن به یادگار گذاشت و موجب آشنایی کربن با شهاب‌الدین سهروردی (م. ۵۸۷ق) فیلسوف ایرانی، شد. در احیای توجه به معارف اسلامی توسط ماسینیون در فرانسه، شاگردش هانری کربن به‌طور ویژه به الهیات و هرمنوتیک شیعی پرداخت. پیشینه فکری او به عنوان متخصص در پدیدارشناسی آلمانی و فلسفه هایدگر، راه را برای او در کشف معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی شیعی هموار کرد. قرار بود کربن در ۱۹۵۴م جانشین ماسینیون در مدرسه عملی پژوهش‌های عالی^۲ شود و نیمی از سال را در پاریس و نیمی دیگر را در ایران، کشوری که او آن را خانه معنوی خود می‌دانست، بگذراند. در اواخر عمر، کربن در جلسات آکادمیک سالانه ازانوس حضور می‌یافت و متخصصانی مانند میرچا الیاده (م. ۱۹۸۶م)^۳ و گرشوم شوئنلم (م. ۱۹۸۲م)^۴ در عرفان و نمادگرایی گرد هم می‌آمدند. چهار سال پیش از مرگش، در ۱۹۷۸، او مرکز جهانی پژوهش‌های تطبیقی معنویت در دانشگاه سنت ژان اورشلیم^۵ را تأسیس کرد؛ مؤسسه‌ای که او آن را به عنوان کشتی روشنفکری و آغازگری برای درگیری نمایندگان دانشگاهی سه دین توحیدی برای «مطالعات تطبیقی معنویت» در نظر گرفت.^۶ هم‌چنین کربن محضر اندیشمند مسیحی، اتین ژیلسون (م. ۱۹۸۷م)،^۷ را درک کرده

1 . Louis Massignon

2 . Ecole Pratique des Hautes Études

3 . Mircea Eliade

4 . Gershom Scholem

5 . Centre international de recherche spirituelle comparée de l'Université Saint-Jean de Jérusalem

6 . Laude, PATHWAYS TO AN INNER ISLAM: Massignon, Corbin, Guénon, and Schuon, 2010, p. 11-13.

7 . Étienne Gilson

بود که با شیوه پدیدارشناسانه به مسیحیت می‌نگریست و در عطف توجه کربن به اسلام و تشیع بسیار مؤثر بوده است.^۱

در کتاب‌نامه جامعی که کریستین ژامبه^۲ از آثار هانری کربن، از ۱۹۲۷ تا ۱۹۸۱ م، ارائه داده، ۳۰۵ عنوان فهرست شده است.^۳ بر این تعداد باید آنچه پس از درگذشت وی، ۱۹۷۹ م، منتشر شده را نیز افزود.

باتوجه به جایگاه هانری کربن در شیعه‌پژوهی میانه سده بیستم و تأثیرات وی بر رویکردهای شیعه‌پژوهانه فرانسه، آثار بسیاری برای شناخت و ارزیابی روش و دیدگاه‌های وی به صورت‌های گوناگون، چون مقاله،^۴ پایان‌نامه و کتاب در دسترس است. حتی می‌توان درباره هانری کربن به مقالات دانشنامه‌ای، چون مدخل «کربن» در دانشنامه ایرانیکا^۵ و «کربن» در فرهنگ گنوسی و باطنی‌گرایی غربی^۶ اشاره کرد.

۲. محمد علی امیرمعزی

محمد علی امیرمعزی، متولد ۵ بهمن ۱۳۳۴ خورشیدی در تهران، شیعه‌شناس و قرآن‌پژوه ایرانی مقیم فرانسه است. وی به سبب علاقه‌مندی به فرهنگ ایران و اسلام شیعی، به‌ویژه، جنبه‌های عرفانی، فلسفی و ادبیات عرفانی و شعر، در پی ملاقاتی با هانری کربن در ۱۹۷۲ م و پس از دریافت دیپلم، برای ادامه تحصیل به فرانسه مهاجرت کرد.

۱. شایگان، هانری کربن و آفاق تفکر معنوی در اسلام ایرانی، ۱۳۷۱، ص ۲۱.

2. Christian Jambet

3. Jambet, Christian, Henry Corbin, p1981, 345-360.

4. Pierre Lory, "Henry Corbin: his work and influence", History of Islamic Philosophy, eds. Seyyed Hossein Nasr and Oliver Leaman, Part II, Arayeh Cultural Ins. 1996. Pp.1149-1156; Charles J. Adams, "The Hermeneutics of Henry Corbin", Approaches to the Islam in Religious Studies, ed. Richard C. Martin, University of Arizona Press, 1985, pp.129-150.

5. Daryush Shayegan, "CORBIN, HENRY", Iranica, Vol. VI, Fasc. 3, pp. 268-272.

6. Jérôme Rousseau-Lacordaire, "Corbin, Henry", Dictionary of Gnosis & Western Esotericism, Wouter J. Hanegraaff (ed.) Brill, 2006, 271-273.

وی سال‌های آخر تدریس کربن در مدرسه مطالعات عالی کاربردی را دنبال کرد و هم‌زمان زبان عربی را در انستیتوی زبان‌های شرقی پاریس تکمیل نمود و افزون بر این، به آموختن زبان پهلوی، یونانی و لاتین نیز همت گمارد. به پیشنهاد کربن، پژوهش درباره تشیع قدیم را برای تحقیق برگزید و چند سال به هدایت پروفسور دانیل ژیمار (۱۹۳۳ - ۲۰۲۶ م)،^۱ جانشین هانری کربن، رساله دکتری خود را که درباره تشیع قدیم و چهره امام در ادبیات حدیثی شیعه متقدم بود، ارائه کرد.

امیرمعزی از ۱۹۹۴ م جانشین ژیمار شد که تاکنون هم‌چنان استاد کرسی مطالعات شیعی با عنوان «تفسیر و الهیات اسلام شیعی» در بخش پنجم مدرسه مطالعات کاربردی عالی^۲ است.

معدودی از پژوهش‌های امیرمعزی به فارسی ترجمه شده که برخی از آن‌ها توانسته توجه ویژه خوانندگان و پژوهشگران حوزه تشیع را به خود جلب نماید. از جمله مقالات امیرمعزی به زبان فارسی می‌توان به «پژوهشی در باب امام‌شناسی در تشیع دوازده امامی اولیه»،^۳ ۱۳۷۰، ایران نامه، ش ۳۵، ص ۳۵۵ - ۳۷۹؛ «نکاتی چند درباره تعابیر عرفانی شاهنامه»،^۴ ۱۳۷۰، ایران نامه، ش ۳۷، ص ۷۶ - ۸۲ اشاره کرد.

نخستین ترجمه از رساله دکتری وی با عنوان «ترجمه و تحقیق امامت در سپیدمان شیعه اثنی عشری» را علیرضا رضایت در ۱۳۸۴ و به صورت پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد رشته عرفان اسلامی انجام داده که این اثر تاکنون به چاپ نرسیده، باین حال، بخش‌هایی از آن، به صورت مقاله تحت عناوین مختلف منتشر شده است.^۵

1. Daniel Gimaret

2. École pratique des hautes études

۳. اسماعیلی، «دین پژوهی در مواجهه با فلسفه و تاریخ؛ گفت‌وگو با محمد علی امیرمعزی»، ۱۳۹۷، فصلنامه فرهنگی هنری ایوان، ش ۳، ص ۴۴.

۴. نک: «موعود جان / تأملی در وجود ملکوتی امام غایب (عج)»، ۱۳۸۵، ترجمه علیرضا رضایت، خردنامه همشهری، ش ۶، ص ۲۰ - ۲۳؛ «اندیشه اسلامی: وجود پیشینی امام»، ۱۳۸۸، ترجمه همو، خردنامه همشهری، ش ۳۳ و ۳۴، ص ۲۰ - ۲۳؛ «دیدن به نور دل (دریافت‌های باطنی در باب خداشناسی و امامت شیعی)»، ۱۳۸۶، ترجمه همو، خردنامه

جامعه علمی از دریچه سه کتاب تشیع: ریشه‌ها و باورهای عرفانی (۱۳۹۴)، راهنمای ربانی در تشیع نخستین و سرچشمه‌های عرفان در اسلام (۱۳۹۸) با دیدگاه‌های امیرمعزی، درباره تشیع نخستین و تاریخ سده‌های اولیه اسلامی، بیشتر آشنا شده‌اند. آثار امیرمعزی نه فقط به کار دانشجویان تاریخ شیعه در غرب می‌آید، بلکه به دلیل داشتن حاشیه‌ها و کتاب‌شناسی، به عنوان مرجعی برای فعالیت‌ها و آثار در زمینه پژوهش‌های اسلامی کاربرد خواهد داشت.^۱

از این رو، بررسی آثار امیرمعزی و سنجش آن‌ها با دیدگاه‌های هانری کربن، می‌تواند میزان و چگونگی تأثیرپذیری وی از رویکرد کربن در مطالعه تشیع، به ویژه تشیع نخستین، را روشن سازد.

۳. امیرمعزی و هانری کربن

امیرمعزی در سنتی از شیعه پژوهی فعالیت می‌کند که می‌توان آن را تا به زمان لویی ماسینیون ریشه‌یابی کرد و ادامه آن را در آثار کربن مشاهده نمود؛^۲ هرچند که پس از کربن، سنت وی در دو مسیر به راه خود ادامه داد و کسانی چون امیرمعزی و پیر لوری (۱۹۵۲م)^۳ با نگاه و روشی متفاوت به مطالعات شیعی جهت داده‌اند.^۴ کربن

همشهری، ش ۲۲، ص ۴-۸؛ «اندیشه و نظر: خداشناسی و انسان‌شناسی عرفانی بنا بر تفسیر امامیه متقدم»، ۱۳۸۷، ترجمه همو، اطلاعات حکمت و معرفت، س ۳، ش ۳، ص ۴۹-۵۶؛ «ملاحظات در باب قرآن»، ۱۳۸۸، ترجمه همو، اطلاعات حکمت و معرفت، س ۴، ش ۳، ص ۴۹-۵۷؛ «مجاهد تأویل شعری از ملاصدرا در مورد علی (علیه السلام)»، ۱۳۸۶، ترجمه روح‌الله حسینی، اطلاعات حکمت و معرفت، س ۲، ش ۷، ص ۴۹-۵۹؛ «یک متن و تاریخی راز آمیز»، ۱۳۸۸، ترجمه مجید منتظر مهدی، هفت آسمان، س ۱۱، ش ۴۲، ص ۳۵-۵۶؛ «صفار قمی و کتاب بصائر الدرجات»، ۱۳۹۰، امامت پژوهی، ش ۴، ص ۸۱-۱۱۲.

۱. آساتریان، «بررسی و نظر: نگاهی به کتاب معنویت اسلام شیعی: عقاید و اعمال از محمد علی امیرمعزی»، ۱۳۹۷، درآیین پژوهش، ش ۱۷۰، ص ۱۴۳.

2. Gleave, "Recent Research into the History of Early Shi'ism", p. 1598.

3. Pierre Lory

۴. جازاری معمولی، «روش‌شناسی شیعه پژوهی پروفیسور محمد علی امیرمعزی»، ۱۳۹۲، نامه ایران و اسلام، س ۲، ش ۶، ص ۱۷۶-۱۷۷؛ فاطمیان، «بررسی و نقد دیدگاه‌های امیرمعزی پیرامون مهدویت»، ۱۴۰۰، پژوهش‌های مهدوی، ش ۳۷، ص ۹۸.

به عنوان یک فیلسوف، در تاریخ اندیشه اسلامی و ایرانی و تشیع پژوهش می‌کرد و در کارهای تحقیقاتی‌اش، بُعد تاریخی و بعد اجتماعی - سیاسی که افکار در بطن آن‌ها شکل می‌گیرند را در نظر نمی‌گرفت. برای وی تاریخ محض اندیشه‌های فلسفی مطرح بود و خودش این را «فراتاریخی» می‌خواند.^۱ این در حالی است که امیرمعزی ضمن پذیرش روش پدیدارشناسی و فهم یک پدیده دینی از منظر مؤمنان به آن پدیده، تکرار فهم از پدیده‌های دینی را از جنبه‌های تاریخی و سیاسی و اجتماعی و تحولات تاریخی نیز مهم می‌شمارد.^۲

امیرمعزی در مقدمه کتاب تشیع چیست؟ به اختصار درباره تفاوت‌هایی که در روش خویش در شناسایی ماهیت تشیع با هانری کربن دارد، توضیحاتی را ارائه کرده است:

مانند همیشه، ضروری است سهم تعیین‌کننده هانری کربن در مطالعه معنویت شیعی را متذکر شویم. انتشار جلد اول اسلام ایرانی در ۱۹۷۱م، آموزه‌های تشیع را برای مخاطبان وسیع‌تری آشکار ساخت. کربن استدلال کرد که شیعه هرگز قدرت سیاسی و مرجعیت دینی را با هم اشتباه نمی‌گیرد و فاصله مناسبی میان تاریخ رویدادهای سیاسی و تاریخ پدیده‌های معنوی حفظ می‌کند. قصد وی تبیین «جنبه‌های فلسفی و معنوی» تشیع بود و علاقه‌ای به مکاتب کلامی و حقوقی نداشت. ما اکنون باید به مسئله‌ای بپردازیم که کربن نه زمان و نه فرصتی برای رویارویی با آن داشت. در حالی که به تحلیل‌های پدیدارشناختی^۳ او وفادار می‌مانیم، باید با تاریخ نیز روبه‌رو شویم و در مواردی از کربن فاصله بگیریم. هدف ما احیای «حقیقت» اسلام

۱. اسماعیلی، «دین پژوهی در مواجهه با فلسفه و تاریخ؛ گفت‌وگو با محمدعلی امیرمعزی»، ۱۳۹۷، فصلنامه فرهنگی هنری ایوان، ش ۳، ص ۴۵.

۲. همان، ص ۴۶.

۳. به رغم اینکه تلاش‌های کربن با رویکرد پدیدارشناسانه آغازگر مطالعه تشیع بود، در ادامه مسیر دچار تحول شد و کسانی چون آنه ماری شیمل و امیرمعزی با اتخاذ این روش، گام‌های سترگی برای معرفی تشیع به کار بستند، در حالی که رویکرد امیرمعزی از نوع پدیدارشناختی ذات شناختی است. (موحدیان عطار، ص ۳۳۴)

اصیل نیست، بلکه بازیابی عینی بازنمایی شیعه از اسلام است. رویکرد ما با متون، همان طور که وجود دارند، آغاز می شود، بدون قضاوت درباره آن ها و صرفاً به عنوان نقطه شروع استدلال.^۱

هانری کربن بخش مهمی از زندگی فکری خود را صرف شناخت تشیع و ارائه تصویر تازه ای از این شاخه از اسلام در فضای آکادمیک غرب کرد و در این راه، تکیه وی بر جنبه های باطنی و معنوی تشیع بود. امیرمعزی کوشیده تا با تکیه بر متون اولیه شیعی، جنبه های کمتر شناخته شده تشیع را بازیابی کند.

با این حال، پژوهش های امیرمعزی در چند دهه گذشته بر حول سه جُستار سامان یافته است: نخست، بررسی نقادانه تشیع در بستر تاریخ، به ویژه دوران تکوین آن دین در سه قرن نخست؛ دوم، پژوهش هایی درباره تاریخ قرآن و مصحف قرآنی بر اساس باورهای شیعی در باب تحریف قرآن؛ سوم، پژوهش هایی برای پاسخ به پرسش هایی در باب قدرت گرفتن مسلمانان در دوران آغازین و فتوحات؛^۲ بنابراین، می توان از دیگر وجوه تمایز شیعه پژوهی کربن با امیرمعزی به این مورد اشاره کرد که مطالعات کربن به تشیع متأخر معطوف بوده، اما امیرمعزی در شیعه شناسی به تشیع متقدم و تحولات آن توجه ویژه دارد.^۳

همین امر سبب شده تصویری که امیرمعزی از تشیع ارائه می دهد با آنچه هانری کربن ارائه کرده، متفاوت باشد.^۴ از این رو، امیرمعزی آثاری را که با دیدگاه فلسفی به تشیع و متون آن پرداخته اند، به دلیل بی توجهی به جنبه تاریخی اندیشه های درون آن متون و

1. Amir-Moezzi et Jambet, what is Shi'i Islam? An Introduction, 2018, p. 4-8.

۲. متقی، «شیعه پژوهی تاریخی با رویکردی انتقادی: معرفی دیدگاه های محمد علی امیرمعزی»، ۱۳۹۹، نقد دینی، س ۱، ش ۳، ص ۱۰۵ - ۱۲۲.

۳. آقائوری و هادی منش، «بررسی و نقد اندیشه امیرمعزی درباره امامت سیاسی اهل بیت؟ عههم؟»، ۱۳۹۵، پژوهش نامه امامیه، ش ۳، ص ۴۷.

۴. جازاری معمولی، «روش شناسی شیعه پژوهی پروفیسور محمد علی امیر معزی»، ۱۳۹۲، نامه ایران و اسلام، س ۲، ش ۶، ص ۱۷۵.

دست زدن به تأویل برای درک آن‌ها^۱ به نقد کشیده که به نظر می‌رسد این نقد را مستقیماً به کربن وارد می‌داند.^۲

بر خلاف هانری کربن که تشیع را نوعی اسلام در شکل ایرانی‌اش می‌دانست، امیرمعزی بر این باور نبوده، برخی از نقدها به آثار امیرمعزی به این سبب است که گمان دارند امیرمعزی در صدد القای این نظر بوده که مکتب تشیع برآمده از باورهای ایرانی است و در جایی بیان کرده که: «من هیچ‌وقت نه گفته‌ام و نه نوشته‌ام که تشیع یک شکل ایرانی اسلام است و اصولاً هم زیاد این را قبول ندارم».^۳ به رغم انتقاداتی که در حوزه مطالعات شیعه به نظریه امیرمعزی شده است، این نظریه تفاوت معناداری در پژوهش درباره تشیع به وجود آورده است.^۴

با همه تفاوت‌هایی که می‌توان در روش امیرمعزی و کربن در مطالعات شیعی یافت، هم‌چنان پژوهشی از آرای کربن در آثار امیرمعزی شنیده می‌شود.^۵ برای نمونه، به هنگام مطالعه آثار کربن، به ویژه اسلام ایرانی، سرخط‌هایی را می‌یابیم که امیرمعزی در تدوین دیدگاه خود، از آن‌ها بهره برده است. از این نکات می‌توان با عنوان مشترکات کربن و امیرمعزی در مطالعات شیعی یاد کرد که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنم:

۱-۳. اصطلاحات مشترک

۱. امیرمعزی افزون بر اینکه در انتخاب عنوان برای کتابش از کربن تأثیر پذیرفته است، اشارات و توصیفات مستقیمی را نیز درباره امامان شیعی در اسلام ایرانی، از او دریافته

۱. امیرمعزی، راهنمای ربانی در تشیع نخستین، ۱۳۹۸، ص ۱۶.

۲. همان، ص ۱۴.

۳. اسماعیلی، «دین پژوهی در مواجهه با فلسفه و تاریخ؛ گفت‌وگو با محمدعلی امیرمعزی»، ۱۳۹۷، فصلنامه فرهنگی هنری ایوان، ش ۳، ص ۵۲.

4. Gleave, "Recent Research into the History of Early Shi'ism", p. 1598.

5. Crow, "Review of The Spirituality of Shi'i Islam: Beliefs and Practices", p. 299.

است؛ مانند راهنمایان روحانی، راهنمای باطنی و امام در مقام راهنمای باطن.^۱
 ۲. توجه دادن به اصطلاح «دین علی»^۲ تشیع، گسترش یافته دین علی است.^۳ تشیع را
 و رای همه چیز می توان مذهب امام دانست.^۴

۲-۳. اشتراکات مسیحیت و اسلام شیعی

۱. پیوندی که کربن میان مسئله مسیح شناسی و امام شناسی برقرار ساخته است؛
 «اگر تأویل مسیحی کتاب مقدس ناگزیر به یاد مسیح شناخت را مبنا و محور
 قرار دهد، تأویل شیعه از قرآن کریم نیز لاجرم تأویلی امام محورانه است».^۵ و
 به نظر می رسد امیرمعتزّی این مباحث را در زمینه رابطه شخصیت علی بن
 ابی طالب (علیه السلام) با مسیح (علیه السلام) بسط داده است.^۶ امیرمعتزّی در کتاب علی (علیه السلام)
 سر مکنون^۷، جنبه هایی از شخصیت علی را در معنویت شیعی بررسی می کند؛
 شخصیتی که نه تاریخی بلکه حاصل بازنمایی های مختلف از علی بن
 ابی طالب (علیه السلام) در محافل مختلف ارادتمندان وی است.^۸ احادیث بسیاری این
 پیوند را تأکید می کنند.^۹

۲. از منظر کربن در اسلام به مانند مسیحیت، قرائت رسمی و احکام تعبدی رسمی سبب
 به حاشیه رانده شدن تشیع باطنی شده^{۱۰} و این کار علاوه بر تأثیر تصویرسازی های

۱. کربن، اسلام ایرانی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۷۰ و ۹۵ و ۱۷۰.

۲. همان، ج ۱، ص ۱۷۸.

۳. امیرمعتزّی، تشیع: ریشه ها و باورهای عرفانی، ۱۳۹۳، ص ۱۴ و ۴۸.

4. Amir-Moezzi, Ali, le secret bien..., 17.

۵. کربن، اسلام ایرانی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۶۴ و ۹۱ و ۱۸۹.

۶. همان، ج ۱، ص ۲۹۹.

7. Ali, le secret bien gardé

8. Amir-Moezzi, Ali, le secret bien..., 19.

9. Amir-Moezzi, Ali, le secret bien..., 63.

۱۰. کربن، اسلام ایرانی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۷۲ و ۱۰۱.

فرقه نگاران اهل سنت، از همدستی سنت فقهی - کلامی - عقلانی نیز بی بهره نبوده است.^۱ عصر آل بویه (۳۲۲ - ۴۴۸ ق) حاکی از به حاشیه رانده شدن سنت فراعقلی باطنی اصیل بود که آموزه های اصلی آن در منابع یادشده، آمده است. با پایان یافتن دوران امامان تاریخی، شکوفایی نوعی عقل گرایی تقریباً در تمامی محیط های دینی و به ویژه به قدرت رسیدن شیعیان در مرکز خلافت سنی عباسی، به نظر می رسد فقه های پایتخت، بغداد، برای توسعه روش جدید عقلی کلامی - حقوقی، احساس می کردند که مجبورند در موضوعاتی خاص از سنت اصلی تبعیت کنند. برای این فقها که به دنبال تقریب با اهل سنت بودند، اعتقاد به جعل قرآن رسمی دیگر قابل اثبات نبود، به ویژه که این قرآن وجود داشت و به طور فزاینده ای مقدس تلقی می شود و اعتقاد به یکپارچگی آن از مسئله ایمان جدایی ناپذیر بود. علمای برجسته امامیه در این دوره اعلام کردند که نسخه عثمانی به طور صادقانه متن وحی را بازنمایی می کند. در عین حال، آن ها نسبت به مقامات دینی قبلی که بر خلاف آن را گفته بودند بسیار محتاط ماندند. به نظر می رسد که ابن بابویه اولین مؤلف مهم اثنی عشری بوده که موضوعی مشابه موضع اهل سنت اتخاذ کرد.^۲

۳-۳. بررسی ریشه های اسلام و تشیع

۱. این دیدگاه که جهان اسلام، یکپارچه نیست و باید به جزئیات تفاوت های فرق اسلامی توجه کرد.^۳ توجه به عناصر فرهنگی پیش از اسلام و تأثیر آن ها بر آموزه های اسلامی و جامعه نوین مسلمانی^۴ هنگام سخن گفتن از تاریخ ادیان، «نقش نمای

۱. امیرمعزی، راهنمای ربانی در تشیع نخستین، ۱۳۹۸، ص ۱۵۵-۱۵۶.

2. Kohlberg and Amir-Moezzi, Revelation and Falsification: The Kitab al-qiraat of Ahmad b. Muhammad al-Sayyari, p. 24-27.

۳. کرین، اسلام ایرانی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۶۱.

۴. امیرمعزی، تشیع: ریشه ها و باورهای عرفانی، ۱۳۹۳، ص ۳۹ و ۴۲.

اضافه و کسره اضافه» خنثی نبوده و بیانگر ماهیت رابطه بین «تاریخ» و «ادیان» است. «تاریخ» روش و «ادیان» موضوع مطالعه است؛ موضوعی که با انتزاع از یک موقعیت تاریخی، فرهنگی و اجتماعی معین ساخته شده است. با این حال، این یک پیامد دارد که باید بر آن تأکید کرد: رابطه بین رویکرد تاریخی و رویکرد ایمانی، رابطه‌ای نامتقارن است. در واقع، گفتمان دینی، خواه یهودیت، مسیحیت و اسلام، مدعی است که از چیزهای ابدی و متعالی با اقتدار متعالی و ابدی سخن می‌گوید و از سوی دیگر، گفتمان تاریخی از چیزهای زمانمند، انسانی، زمینی، محلی و محدود سخن می‌گوید.^۱

۲. یکی از پیشنهاد‌های مهم کربن، بازگشت به متون اولیه و بازسازی آن‌ها برای شناخت مراحل آغازین تشیع بود.^۲ امیرمعزی این پیشنهاد را سرلوحه کار خود قرار داد. امیرمعزی برای تحقق این هدف، به سراغ متون حدیثی و تاریخی اولیه^۳ رفت. او این متون را از جهت افزوده‌ها، ترکیبات و تصحیحاتی بررسی کرد که مؤلفان بعدی در آن‌ها دخل و تصرف کرده‌اند.^۴ هم‌چنین بر این باور بود که افزون بردن دقت و باریک‌بینی در برجسته کردن یک اصطلاح، باید به یکی از ویژگی‌های عبارت جعلی و ساختگی نیز توجه کرد^۵ و آن تکرار و کاربرد بسامدی چنین عباراتی در متون است. امیرمعزی با این روش توانست گام‌های مؤثری در شناسایی ویژگی‌های تشیع نخستین بردارد. از منظر کربن «برای تبیین یا به عبارت بهتر بازسازی پدیدار دینی شیعه، ... برای جهان‌بینی مدرن و غربی ... کاملاً بیگانه با پدیدار دینی به

1. Amir-Moezzi et Dye, 31.

۲. کربن، اسلام ایرانی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۱۶۲ و ۲۲۶ و ۳۳۲.

۳. امیرمعزی، تشیع: ریشه‌ها و باورهای عرفانی، ۱۳۹۳، ص ۲۳ و ۷۴ و ۱۴۴.

۴. همان، ۱۴۸.

۵. همان، ۲۵.

معنای دقیق کلمه بسیاری رنج‌های بی حاصل کشیده شده است.^۱ لذا امیرمعزی نیز در تلاش برای ارائه درک و تصویری متفاوت از تشیع به نسبت دیگران با تمرکز بر محور آن یعنی «امام» است.^۲

۳-۴. پرهیز از رویکرد سیاسی به شناخت تشیع

تلاش برای واکاوی تعریف «امام» نزد تشیع و تقلیل ندادن آن به مسئله‌ای سیاسی^۳ بیشتر پژوهشگرانی که موضوعات شیعی پرداخته‌اند آن‌ها را در چارچوب سیاسی دیده‌اند یا در دوگانه‌های قومی و ملی مانند عرب شمالی و جنوبی یا عربی و ایرانی قرار داده‌اند. اینکه چگونه فرهنگ‌های متنوع در منطقه‌ای گسترده با یکدیگر درآمیخته‌اند، هنوز محل بحث و بررسی است و در چارچوب تاریخ اندیشه هنوز حل نشده است، لذا احتیاط حکم می‌کند مسائل را در چارچوب تعالیم امامیه و خلال جهان‌بینی آن سنجید.^۴

امیرمعزی به مانند هانری کربن بر این باور است که نمودهای اجتماعی دینی از تشیع، مانع شناخت ذات آن برای بیننده غربی شده و حتی بیشتر شیعیان نیز دانشی عمیق یا درکی پرمایه از مذهب خود ندارند، «سیاسی - اجتماعی ساختن باورهای دینی به خصوص در مؤلفه مردمی آن بر این حقیقت سرپوش می‌گذارد که تشیع با چندین شاخه‌اش دارای یکی از غنی‌ترین سنن عقلانی و معنوی در اسلام است.»^۵

۱. کربن، اسلام ایرانی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۷۸.

۲. امیرمعزی، راهنمای ربانی در تشیع نخستین، ۱۳۹۸، ص ۱۳.

۳. کربن، اسلام ایرانی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۹۵ و ۱۳۳.

۴. امیرمعزی، تشیع: ریشه‌ها و باورهای عرفانی، ۱۳۹۳، ص ۱۸۸.

۵. همان، ۱۱-۱۲.

۳-۵. توجه به ابعاد باطنی

توجه به نقش و جایگاه «قلب» در کسب معرفت به‌ویژه مسئله رؤیت^۱ که می‌توان آن را ثمره روحانی برخی از جنبه‌های مربوط به «امام نورانی» دانست که ریشه در عوامل کیهان‌شناختی - امام‌شناسی دارد.^۲

تأکید بر مسئله «فرا عقلی» بودن تعالیم ائمه شیعی «که مریدانشان را به باطن وحی ابلاغ شده از جانب پیامبر ﷺ هدایت می‌کنند و منبع یک سنت معنوی است ... و نه به کمک قیاس‌های منطقی می‌توان آن را بازسازی کرد».^۳ امیرمعزی پیشنهاد می‌کند که برای فهم این جنبه از سنت معنوی تشیع، بایسته است که نخست مفاهیم را به تعریف و فهم زمان کاربرد آن‌ها بازگردانیم و دیگر آنکه هر مفهوم را در تناسب با دیگر مفاهیم یک گفتمان بررسی کنیم. وی در بازگشت به منابع نخستین می‌کوشید این دو گام را در بازتعریف «فرا عقلی» بودن تشیع نخستین نشان دهد.^۴

از منظر کربن توجه به جنبه‌های ملکوتی «امام» می‌تواند راه‌گشای فهم تشیع باشد،^۵ همانگونه که امیرمعزی کل ساختار اعتقادی امامیه را تحت سلطه شخصیت بنیادین راهنما، امام همام، می‌داند.^۶

چرخش از جنبه‌های باطنی به بیان عقلانی و استدلالی باورهای شیعی در طی سده‌های چهارم و پنجم هجری^۷ ارائه خوانش متفاوت از تاریخ تشیع توسط شیخ مفید (د. ۴۱۳ ه.ق) به‌منظور ایجاد اتحاد میان شیعه و سنی^۸ بر اساس نظرات (د. ۲۰۰۶ م)^۹، برای دوران اولیه

۱: کربن، اسلام ایرانی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۱۰۰.

۲: امیرمعزی، راهنمای ربانی در تشیع نخستین، ۱۳۹۸، ص ۹۵.

۳: کربن، اسلام ایرانی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۱۲۵.

۴: امیرمعزی، راهنمای ربانی در تشیع نخستین، ۱۳۹۸، ص ۹.

۵: کربن، اسلام ایرانی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۱۳۷ و ۱۵۶ و ۱۹۳ و ۲۰۳.

۶: امیرمعزی، راهنمای ربانی در تشیع نخستین، ۱۳۹۸، ص ۱۹.

۷: کربن، اسلام ایرانی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۲۷۴ و ۲۸۰.

۸: امیرمعزی، تشیع: ریشه‌ها و باورهای عرفانی، ۸۱.

تشیع، یعنی «تشیع نخستین»^۱ فرق گذاری بین شیعه افراطی و شیعه میانه رو کاملاً ساختگی است. جابه جایی میان فرق در آن دوران امری عادی بوده و به دشواری می توان تشیع غالی را از غیر آن تفکیک نمود.^۲ تشیع به سیر تحولات تاریخی خود توجه نداشته است؛ بنابراین، جست و جوی مراحل نخستین تکوین تشیع در آثار و اندیشه های علمای متأخر چندان راه گشا نیست.^۳

تأکید هانری کربن بر فراتاریخی بودن آموزه ها، فکر محض بودن و پیوند نهانی و عمیق «اهل کتاب» در سراسر تاریخ بایکدیگر،^۴ این را به نظر می رساند که وی فیلسوفی گنوستیک است. کار کربن در بازشناسی تشیع مورخانه نیست بلکه فیلسوفانه است اما امیرمعزی خود را مورخی می داند که می کوشد فهمی تاریخی از گنوستیک داشته باشد.

نتیجه گیری

وقوف کامل امیرمعزی بر سنت های علمی غربی و اسلامی و مطالعه منظم منابع این دو سنت، وی را در تقاطع دیدگاه های گوناگون قرار داده است. وی کوشیده به استقلال درباره تشیع، پژوهش هایی را سامان دهد و دیدگاه های نوینی را درباره تاریخ آن به ویژه دوران نخستین شکل گیری تشیع طرح کند. امیرمعزی بر استفاده از روش های تاریخی، پدیدارشناسی و زبان شناسانه در مطالعه تشیع به ویژه تشیع نخستین، تأکید دارد. شاید این تأکید را بتوان فصل ممیز رویکرد وی با هانری کربن دانست؛ هم چنین از تفاوت های عمده امیرمعزی در شیعه پژوهی با کربن می توان به بازه زمانی انتخاب شده برای پژوهش اشاره کرد که امیرمعزی سده های نخستین و دوران اولیه تشیع را برای این امر برگزیده در حالی که کربن به تشیع متأخر بیشتر توجه داشته است. با این حال، هم چنان می توان تأثیر پذیری عمیق

۱. امیرمعزی، تشیع: ریشه ها و باورهای عرفانی، ۱۳۹۳، ص ۱۴۰ و ۱۴۵-۱۴۶.

۲. همو، راهنمای ربانی در تشیع نخستین، ۱۳۹۸، ص ۱۳.

۳. کربن، اسلام ایرانی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۲۹۳.

وی از هانری کربن را در لابه‌لای سطور پژوهش‌های امیرمعزی یافت؛ پیوندی که کربن میان مسئله مسیح‌شناسی و امام‌شناسی برقرار ساخته یا کوشیده برای واکاوی تعریف «امام» نزد تشیع از تقلیل دادن آن به مسئله‌ای سیاسی دوری نماید و توجه به جنبه‌های ملکوتی «امام» را راه‌گشای فهم تشیع دانسته است.

منابع

- آساتریان، موشق (۱۳۹۷). «بررسی و نظر: نگاهی به کتاب معنویت اسلام شیعی: عقاید و اعمال از محمدعلی امیرمعزی»، ترجمه علی حسن‌نیا و حسین لاغری، در آینه پژوهش.
- آقانوری، علی و ابوالفضل هادی‌منش (۱۳۹۵). «بررسی و نقد اندیشه امیرمعزی درباره امامت سیاسی اهل بیت (علیهم‌السلام)»، پژوهش‌نامه امامیه.
- اسماعیلی، سید کوهزاد (۱۳۹۷). «دین‌پژوهی در مواجهه با فلسفه و تاریخ؛ گفت‌وگو با محمدعلی امیرمعزی»، فصلنامه فرهنگی هنری ایوان.
- امیرمعزی، محمدعلی (۱۳۹۳). تشیع: ریشه‌ها و باورهای عرفانی. ترجمه نورالدین‌الله‌دینی. تهران: نشر نامک.
- امیرمعزی، محمدعلی (۱۳۹۸). راهنمای ربانی در تشیع نخستین: سرچشمه‌های عرفان در اسلام. ترجمه نورالدین‌الله‌دینی. تهران: نشر نامک.
- جازاری معمویی، سعید (۱۳۹۲). «روش‌شناسی شیعه‌پژوهی پروفیسور محمدعلی امیرمعزی»، نامه ایران و اسلام.
- شایگان، داریوش (۱۳۷۱). هانری کربن و آفاق تفکر معنوی در اسلام ایرانی. ترجمه باقر پیرهام. تهران: آگاه.
- فاطمیان، عادل و سیدرضی موسوی گیلانی (۱۴۰۰). «بررسی و نقد دیدگاه‌های امیرمعزی پیرامون مهدویت»، پژوهش‌های مهدوی.
- کربن، هانری (۱۳۹۱). اسلام ایرانی. ترجمه انشاءالله رحمتی. تهران: سوفیا.
- کوربن، هانری (۱۳۷۷). «نامه هانری کربن»، سیاست خارجی.

متقی، محسن (۱۳۹۹). «شیعه‌پژوهی تاریخی با رویکردی انتقادی: معرفی دیدگاه‌های محمدعلی امیرمعزی»، فصلنامه نقد دینی.

موسوی گیلانی، سیدرضی (۱۳۸۵). «دیدگاه پدیدارشناختانه هانری کربن به دکتربین مهدویت»، انتظار (ویژه‌نامه دکتربین مهدویت ۲).

Amir-Moezzi, Mohammad Ali & Guillaume Dye (2019). *Le Coran des historiens, Études sur le contexte et la genèse du texte coranique*. Ouvrage publié avec le concours de l'École Pratique des Hautes Études. Paris: Les Éditions du CERF, vol. I.

Amir-Moezzi, Mohammad Ali (2001). "Dissimulation." In: Jane Dammen McAuliffe (ed.), *Encyclopaedia of the Qur'ān*. Leiden–Boston–Köln: Brill, vol. I, pp. 540–542.

Amir-Moezzi, Mohammad Ali (2020). *Ali, le secret bien gardé: Figures du premier Maître en spiritualité shi'ite*. Paris: CNRS Éditions.

Amir-Moezzi, Mohammad Ali & Christian Jambet (2018). *What is Shi'i Islam? An Introduction*. Trans. Kenneth Casler & Eric Ormsby. London–New York: Routledge.

Crow, Karim Douglas (2012). "Review of The Spirituality of Shi'i Islam: Beliefs and Practices," *Journal of Shi'a Islamic Studies*, vol. 5, no. 2, pp. 187–191.

Gleave, Robert (2009). "Recent Research into the History of Early Shi'ism," *Journal of the American Oriental Society*, vol. 7, no. 6, pp. 1593–1605.

Jambet, Christian (1981). *Henry Corbin*. Paris: Cahiers de L'Herne, no. 39.

Kohlberg, Etan & Mohammad Ali Amir-Moezzi (2009). *Revelation and Falsification: The Kitab al-qiraat of Ahmad b. Muhammad al-Sayyari*. Leiden–Boston: Brill.

Laude, Patrick (2010). *Pathways to an Inner Islam: Massignon, Corbin, Guénon, and Schuon*. New York: State University of New York Press.

